

Beszámoló a Klebelsberg Ösztöndíjjal 2021-ben Bécsben folytatott kutatásról

1. Név: Dr. Baji Etelka

2. A kutatás témája, a kutatásról általában:

Már évekkkel ezelőtt bennem és több, történeti fényképekkel foglalkozó kollégámban is felmerült az a gondolat, hogy érdekes és hasznos lenne némi rálátást szereznünk arra, milyen magyar vonatkozású fényképeket őriznek más országok nagy archívumaiban. Annak megfogalmazása, mit értünk magyar vonatkozású fényképek alatt, igen egyszerű. Olyan fényképekről van szó, melyek szerzője Magyarországon működött vagy magyarországi születésű, magyar származású volt, bárhol is dolgozott később. Azok a képek is ide sorolandók, amelyek magyar személyeket, helységeket örökítenek meg, illetve magyarországi, vagy az országgal kapcsolatos eseményt mutatnak be, bárki is volt a készítőjük. A közös osztrák-magyar történelem okán azonnal adódik, hogy először ausztriai gyűjtemények anyagát kezdjük el átnézni.

Magam több ízben jártam ilyen kutatási céllal, ösztöndíj segítségével, Ausztriában. A kutatást az első években az **Österreichische Nationalbibliothek**-ben folytattam. Az ott látott anyagokról, a Klebelsberg Ösztöndíjat felügyelő bizottságnak leadott jelentéseken túl, többször is beszámoltam a Fotóművészet c. folyóirat lapjain.

Például hírt adtam arról, hogy az ÖNB Bildarchiv őriz egy nagyszerű fényképalbumot, amelyet Esterházy Mihály gróf állított össze az 1880-1881-ben megtett afrikai vadászatán készített saját felvételeiből. Esterházy neve ismert volt a fotótörténettel foglalkozók előtt, de munkáiról addig csak a korabeli szaklapokból szerezhettünk tudomást, fényképeit talán egyetlen magyar múzeumban sem találtuk volna¹. Ugyancsak bemutattam a lapban – szintén csak példaként említem – az Andrássy Gyula gróf miniszterelnököt és Deák Ferencet megörökítő, ritkaságnak számító szép kromotípiákat, Schrecker Ignác munkáit². Ez a két kép azért is fontos, mert meglévő kromotípiáink általában ismeretlen személyek arcát mutatják, ebben az esetben viszont a magyar történelem két jelentős személyiségének arcát láthatjuk ezzel a ritka fotótechnikával megörökítve. Valószínűsíthető, hogy a kiegyezés körüli időben készült a két felvétel, s talán az aktuális politikai pillanat okán került a két mű Bécsbe, és őrződött meg ott.

Albertina Fotosammlung:

Később figyelmem kiterjedt az Albertinára is, amint bemutatkozó kiállításaik nyomán kiderült számomra, hogy ott is nagyon jelentős fényképeket őriznek. 1999-2000-ben az Albertinába került tartós letétként a Josef Maria Eder vegyész, fotográfus, fotótörténész által 1888-ban alapított és még ma is működő Höhere Graphische Bundes- Lehr- und Versuchsanstalt (vagyis: Felsőbb Grafikai Szövetségi Oktatási és Kutatóintézet, az Albertinában használt rövidítése: GLV) gyűjteménye. Ez a gyűjtemény azért olyan gazdag lelőhelye a fotótechnika történetének, mert Eder és munkatársai azon kívül, hogy maguk is kipróbálták, oktatták a legkülönbözőbb fényképészeti eljárásokat, hozzáértően gyűjtötték a nekik kortárs, ma már történetinek

¹Lelt. sz. ÖNB BA Pk 744. Az albumról beszámoltam a „Sportember? Vadász? Fotográfus? Esterházy Mihály gróf (1853–1906)” című írásban, *Fotóművészet* 47. 1–2. sz. (2004): 137–142.

² Andrássy Gyula ÖNB BA Pk 846, Deák Ferenc ÖNB BA Pk 968

A kromotípiá általában több réteg fényképből álló, színezett és enyhén térhatású fénykép.

tekinthető fotográfiákat, amiket ma már nehéz lenne fellelni. Nagyrészt ennek a rendkívüli anyagnak köszönhető, hogy az Albertina méltán foglal helyet a világ legjelentősebb fotógyűjteményei között. A fényképész kapcsolatok az Osztrák-Magyar Monarchián belül természetesen voltak, az alkotók egyaránt dolgozhattak, a mesterek működtethettek műtermeket a Monarchia bármely vidékén. Ezek a kapcsolatok túléltek a Monarchia felbomlását, és egészen a második világháború végéig élő volt ez a kétirányú kapcsolat, ami alátámasztja azt a gondolatot, hogy érdemes az Albertina fényképgyűjteménye felé is fordulnunk. Nem hanyagolható el az Albertina napjainkban végzett – szponzorok által támogatott – gyűjtőtevékenysége sem, így ez a hely olyan fotográfusok munkáit is meg tudja vásárolni, amiket mi – pénz híján – valószínűleg nem.

Az Albertina fényképgyűjteménye a 2000-ben megtörtént újbóli felállítása után a GLV-n kívül több nagy fényképi együttest is becsatornázott magába. A bekerült/gyűjtött fotográfiákat digitális nyilvántartásukba felveszik, a kutató csak ebben kereshet, más módon nem tud fényképhez jutni. A fényképgyűjtemény egy része elérhető az interneten is (<http://sammlungenonline.albertina.at/>), és ez az adatbázis is jól használható, de helyben, a kutatóteremben működő számítógépeken több anyaghoz juthatunk. A leltári számokban is jól felismerhető, melyik kép jött a GLV-ből, melyik későbbi szerzemény. A GLV-ből jött képek leltári száma mindig így kezdődik: FotoGLV2000/ és a per után következik a sorszám. Az egyéb úton beszerzett képek leltári száma pedig így néz ki: évszám/sorszám, illetve, ha újonnan beszerzett nagyobb anyagegyüttes része a fénykép, akkor használnak az új anyagegyütteshez is egy rövidítést.

Kiemelnék néhány ritkaság számba menő fénykép-műkincset azok közül, amiket ebben a gyűjteményben láttam. Ilyenek voltak például Rudolf Gaupmann egyedülálló, az 1850 körüli Pest-Budát megörökítő talbotípiái³, vagy a 2017-ben talált 21 darab dagerrotípiát a pozsonyi műteremmel bíró Abrahamovits Ferencről. Ezekről is beszámoltam a Fotóművészet olvasóinak, illetve a Mafot (Magyar Fotótörténeti Társaság) online felületén, az Apertúrában olvashattak róluk az érdeklődők⁴.

2019 végén írtam is egy összefoglalót a Mafot első évkönyve számára a külföldön folytatott fotóhungarika-kutatásokról, ebben a saját munkám és eredményeim ismertetése mellett röviden írtam kollégáim külföldi kutatásairól is⁵. Ezt a tanulmányt a beszámoló mellett csatolmányban küldöm.

Az Albertinában – helyesen – nem írják fel a kép hátára a róla tudni valókat, az információkat a nyilvántartásból kell kikeresni, vagyis együtt kell használni az adatbázist és nézni a képeket. Az is látható a nyilvántartásban, hogy nem egyszer felvesznek oda képeket a feldolgozás olyan fázisában, amikor még nem tudták feltárni a képhez tartozó összes tudnivalót, az adatlap kevés és nem konkrétan arra az egy adott képre vonatkozó ismeretet árul csak el (pl. nincs meghatározva a kép technikája, vagy keletkezésének ideje). Olyan adatlapok is vannak, melyekhez még nem csatolták a fotográfia digitális másolatát.

³ A talbotípiát olyan fénykép, melynek negatívja kötőanyag nélküli sós papír és arról szintén kötőanyag nélküli sós papírra készül pozitív másolat. FotoGLV2000/7624-7625 és FotoGLV2000/8707-8710

⁴ Abrahamovits Ferenc dagerrotípiái: FotoGLV2000/9777, 9791, 9798, 9809, 9817, 9827, 9837–38, 9843, 9884, 9886–89, 9899, 9901, 9903–4, 9909, 9925, 9948

⁵ Fotótörténet 1. A Magyar Fotótörténeti Társaság évkönyve, Budapest-Mafot 2020. 209-223.

Újdonság, hogy az Albertina kutatótermében megengedett a fényképezés, szigorúan csak saját kutatási céllal.

Az Albertina adatbázisában örömmel láttam, hogy az általam korábban észrevett és szóvá tett hibák jó részét kijavították, olykor hivatkoznak is rám. Ilyen hibák pl., hogy nem jól olvasták ki a fényképész nevét, vagy nem jó keresztnévet írtak a fényképészhez, vagy felhívtam a figyelmet arra, hogy a kép a fényképész önarcképe. A hibák kijavításának legszebb példája az a kis fényképalbum, amit 2017-ben láttam (Album mit 25 Fotos einer Familie aus der k.u.k. Donaumonarchie, 1860-as évek-1895 k. Foto2017/96/1-25), és viszonylag sok hibát jegyeztem meg a kutatóterem felügyelőjének, és mostanra az adatbázisban minden hiba kijavítva van. Ugyanakkor azt is látom, hogy más fényképeknél nem mindenkinek írták fel a nevét, akit én felismertem, hanem az ábrázolt továbbra is névtelen maradt.

Annak is van nyoma, hogy olykor rákeresnek magyar fényképészre az interneten (Wikipédia), és akkor bizonyos adatok megjelennek a kép leírásában, ugyanakkor lehet találkozni ilyen szerzői névvel is: Károly kiadása Divald (FotoGLV2000/25079-25098), ahol látjuk, az osztrák kolléga nem ismerte a magyar nevekben használt szórendet.

3. **A kutatás helyszíne:** Ausztria, Bécs, Österreichische Nationalbibliothek és Albertina
4. **A kutatás ideje:** 2021. szeptember 1- szeptember 30.

5. A kutatott gyűjtemények, találatok ismertetése

Österreichische Nationalbibliothek Bildarchiv 2021

2021-ben az Österreichische Nationalbibliothek Bildarchivba is eljutottam. Ott a BAK-index-en folytattam a keresést. A BAK-index a régi, eredeti könyvtári kartonok beszkenelésével készült. Kérdés, miért ebben keresek, illetve kerestünk, amikor még más is végzett fotóhungarika-kutatást Bécsben? Én úgy gondolom, ennek a módszeres és nagyon időigényes átnézésével találhatunk „eldugott”, eddig nem ismert képeket. Az ÖNB-ben nagy tempóban folyik az anyag digitalizálása és a digitalizált képeknek a honlapra kerülése. Valóban sok minden található ott, de az osztrák kollégák nem sorrendben, hanem tematikus rendben vagy számukra érvényes fontossági sorrendben digitalizálják, és teszik interneten elérhetővé anyagukat. Én (mi) azzal tudok pluszt nyújtani, hogy az ősi katalóguscédulák átböngészésével olyan anyagokat találhatok, amik másképpen nem kerülnek elő, és nem jelennek meg a honlapon.

Albertina 2021

2018-ban és 2020-ban befejeztem annak az anyagnak az átnézését, ami az „Ungarn” keresőszóra megjelent az adatbázisban. Munkámat idén is ezzel a keresőszóval kezdtem el. Sajnos újonnan felvett magyar vonatkozású fényképet alig találtam. Ilyen találatot jelentettek például Bada Emőke munkái, amik egy nagyobb gyűjtemény részeként, annak beolvasásával kerültek be az Albertinába. Ez a gyűjtemény az Essl Gyűjtemény, mely 2017-ben lett az Albertina része. 2020 márciusában nyílt meg az Albertina önálló, második kiállítóhelye, az

Albertina Modern, ami modern és kortárs képzőművészeti alkotások múzeuma. Ebbe került be az ESSL gyűjtemény, s annak részeként Bada Emőke munkái is az Albertinába.

Szintén figyelemre méltó idei találat volt egy Bosznia-album. Az 1878-ban okkupált Bosznia-Hercegovinába elkísérte az osztrák-magyar katonai egységeket Josef Löwy bécsi, de Pozsonyban született fényképész, és fényképezte a megszállt területeket és az osztrák-magyar katonákat.

Ezek után még „átfésültem” az Ungarn keresőszóra megjelenő találatokat, és bár nagyon sok érdekes magyar munkát láttam, meg kellett állapítanom, hogy azokkal a képekkel már találkoztam az elmúlt évek során. Ekkor eszembe jutott, hogy 2018-ban, bár megjelent az „Ungarn” keresőszó alatt, ott mégis osztráknak volt feltüntetve Knebel Ferenc, szombathelyi fényképész kivételes vidéki, paraszti létet ábrázoló munkáival. Ebből kiindulva az „Österreich” keresőszó alatt a szerzőkre lehetséges keresést indítottam el a gépen. Ilyen kereséssel 68642 leírás nyílt meg. Ebben az 1474. tételig jutottam el. Mivel ebben az adatbázisban nem változik a benne szereplő tételek sorrendje, 1474-től folytatható a keresés. Szerzőkre keresni akár „osztrák” címszó alatt is teljesen logikus lépés, hiszen a két országban – egy birodalomban nagyon sok minden volt közös, így magyar gyűjteményeinkben is számos osztrák felvételt találhatunk, melyeken hazánk fiait örökítették meg a Monarchia más városaiban dolgozó fotográfusok. Így is történt. Rám mosolygott a szerencse, ugyanis ráakadtam a Ludwig és Viktor Angerer⁶ bécsi cég mintakönyveire!⁷ A korai fotóműtermek általában megőrizték a náluk készült felvételek negatívjait vagy akár pozitívjait is, hogy azokból később újabb megrendeléseket tudjanak teljesíteni. Nem egy műteremben az volt a rend, hogy beragasztották az ott készült felvételeket egy füzetbe, könyvbe, feltüntetve az ábrázolt nevét, így a korábbi megrendelő innen válogatva újabb másolatokat is meg tudott rendelni a fotográfustól. Tudomásom szerint ilyen mintakönyv nagyon kevés maradt fenn.

A műterem-alapító Ludwig Angerer (1827-1879) 1857-1859 között nyitotta meg műtermét, később egy fiókműteremben együtt dolgozott fivérével, Viktorral (1839-1894), majd betegsége miatt visszavonult, és Viktor vitte tovább a céget. A mintakönyvekbe 1860-1880 közötti működésük során náluk készült felvételek példányait ragasztották be. Az albumok a két évtized előkelő, magas rangú, a katonai vagy a tudományos életben jelentős személyek képeit őrzik, köztük sok felvételt a magyar arisztokrácia tagjairól is. A kötetek gerincén ez áll: Atelier Musterbuch (Műtermi mintakönyv) I, II, III.

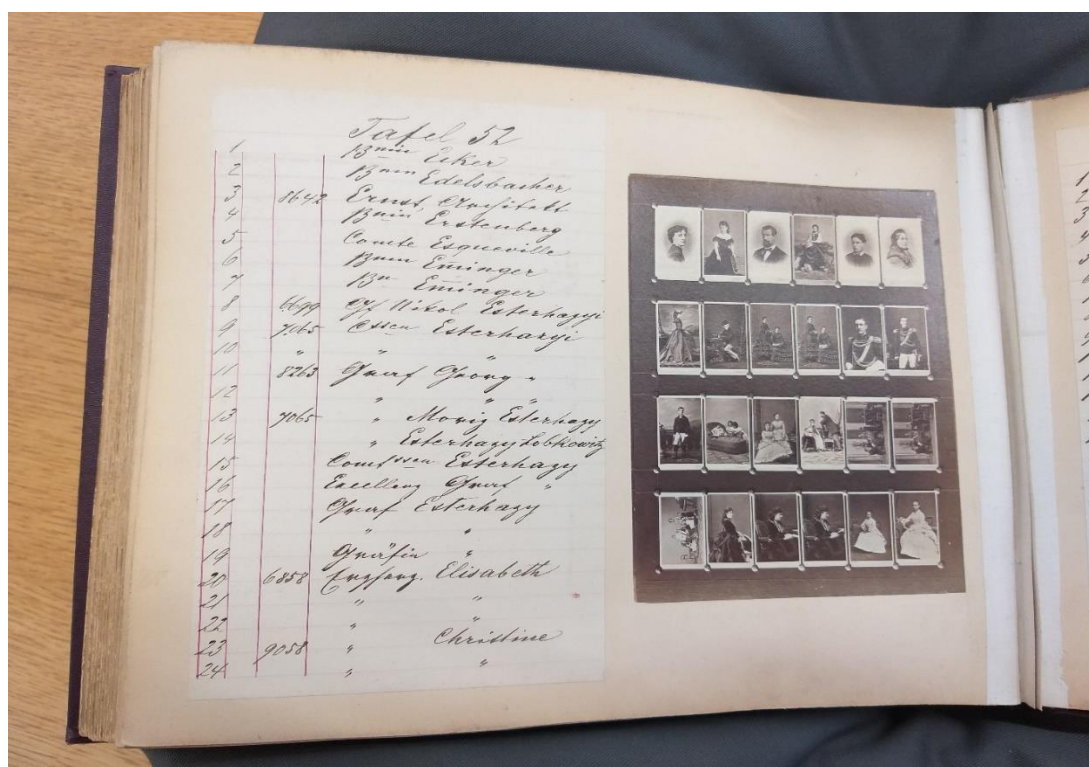
2021-ben 3 db mintakönyvet láttam (később kiderülhet, hogy több volt/van.) A mintakönyvek nagyon egyszerű, lila vászonkötésben vannak, méretük nem teljesen egyforma. Az első 21x27x4,5 cm, a 4,5 cm-es vastagság a kötésnél van, a könyv másik szélén csak 3 cm a vastagság. A második 22,4x28,4x4 cm (a kötésnél) és 2,5 cm a másik szélénél. A harmadik: 22,3x28x4 ill. 3 cm. Minden könyvben 60 tábla (oldal) van. Egy-egy oldal mérete: első kötet: 20,5x25 cm, második és a harmadik: 22x17 cm. A táblák jobb szélén egy alátét lapon 4 sorban hatosával 24 db fénykép van. Feltételezem, hogy egy alátét lapra letettek 24 db vizitkártya

⁶ Bár mindkét Angerer testvér Malaczkán született, azaz Magyarországon, őket magukat magyar fényképésznek nevezni erős ferdítés lenne.

⁷ Foto1905/148/1/1-60; Foto1905/148/2/60 és Foto1905/3/1-60. Rákérdeztem, miért más jellegű az albumok jelzete, mint, amilyeneket addig láttam. Kiderült, hogy a három albumot eredetileg a múzeum könyvtárában vették állományba könyvszerű megjelenésük miatt. Az évszám azt mutatja, hogy akkor vették állományba őket. Ilyen gyakorlattal találkoztam a Magyar Nemzeti Múzeum esetében is.

méretű fényképet, és ezt egyben lefényképezték. A fényképeket rajzszőggel rögzítették a közös felvétel elkészítésekor (a rajzszőgek körülvették a fényképet, nem szúrták bele őket). Az alátét lapok mérete: 13,7x10,5 cm, a fényképek 2,5x1,5 cm-esek. A táblák bal oldalán beragasztott, megvonalmazott lap van (24 sorral), ide írták fel a szemben levő táblán található személyek nevét. A rendszer jól követhető, de a kézírás nem mindig olvasható el megnyugtatóan. Nagyon sajnálatos, hogy legtöbbször csak a vezetéknevét és rangját írták fel az ábrázoltaknak, így beazonosításuk nem egyszerű. Mint írtam, egy-egy könyvben, vagy nevezhetjük albumnak is, 60 tábla van, így összesen 180 tábla, egy-egy lapon 24 db fénykép, azaz összesen 4320 felvétel van a három albumban. Az egyhónapos kutatási idő alatt csak az első kötettel tudtam részletesebben foglalkozni. Ennek minden lapjáról készítettem fényképet. Ezután feljegyeztem az oldalon található személyeknek a szomszéd oldali listába beírt nevét. A neveknek a találati listába beírása során több problémába is ütköztem: 1. néhol nehezen volt kiolvasható a név – s bár próbáltam kideríteni a helyes megoldást, a nevek vagy rangok pontosítását, hozzájuk adatok keresését – előfordulhat, hogy hibásan írtam le a nevet; 2. a katonai rangok közül csak keveset tudtam megfejteni a kézírás és a rövidítés miatt. Az albumokba összegyűjtött fényképek leírását érdemes folytatni, mert így nagyon sok történeti szereplő nevével, illetve fényképével találkozhatunk. Ezt szeretném megtenni, ha újabb ösztöndíjjal módom lesz folytatni bécsi kutatómunkámat. Ezek a mintakönyvek megőrizhettek fényképet sok olyan személyről, akiről nincs más felvétel.

Az albumok szerkesztésénél azt az elvet követték, hogy elől rang szerinti sorrendben következnek a Habsburg-ház tagjai, majd utánuk betűrendben a többi lefényképezett személy. Ez a rend olykor megbomlik, pl. olyankor is, ha újabb felvételek következnek olyanokról, akik képe már a korábbi betűrendes elrendezésben is szerepelt.

Az első album 52. táblája

6. Észrevételek:

Az **Österreichische Nationalbibliothek Bildarchiv** adatbázisait interneten elérhetjük, illetve használhatjuk a központi épületben és a másik épületben található Bildarchivban lévő számítógépeket is. Általában itt korlátozva – alkalmanként 20 darab – van az egyszerre kiadható képek száma. Az **Albertinába** ajánlatos néhány nappal korábban bejelentkezni, mert előfordul, hogy nincs elég hely, az egyébként nagyon tágas és jól felszerelt kutatóteremben. A kutatóteremben szabad lefényképezni a műtárgyakat, ami hatalmas segítség a kutatóknak, és használható egy nagyméretű szkennel is.

Mindkét helyen félreteszik a kikért műveket, ha nem tudtuk befejezni a munkát.

Úgy gondolom, hogy akkor is, amikor az interneten egyre több múzeum, könyvtár anyaga válik elérhetővé, marad létjogosultsága az olyan kutatásoknak is, mikor a kutató szemtől szemben áll az eredeti műtárggyal, kézbe veszi azt. Az eredeti tárgy varázsát nem tudja helyettesíteni a világháló.

A Klebelsberg Ösztöndíjjal több éve folytatott kutatások beszámolói (másoké is!) és a megvásárolt képmásolatok megtekinthetők a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában.

Budaörs, 2021. december 29.

Baji Etelka PhD.